

*Шалацька Тетяна Петрівна,
старший викладач кафедри української та російської філології
Євпаторійського інституту соціальних наук, м. Євпаторія*

Постановка проблеми. Художні твори стають предметом літературознавчих досліджень у різних аспектах: філософському, історичному, психологічному, соціологічному, гендерному тощо. Сучасна літературознавча наука все частіше робить акцент передусім на індивідуальний характер творчості, образ автора в літературному творі, діалог автора з персонажем, з читачем. Термінологія, пов'язана з проблемою «автор – персонаж – читач», перебуває в стані впорядкування і глибокого осмислення, проте її дослідження на матеріалі оповідань І. Чендея не було предметом окремого наукового зацікавлення.

Аналіз досліджень і публікацій. Автор, за концепцією М. Бахтіна, є суб'єктом естетичної діяльності, Л. Гінзбург розглядає взаємозв'язки автора чи оповідача з персонажем. Вітчизняні дослідники спорадично вивчали окремі аспекти зазначеної теми. Висновки дисертації Т. Чонки вказують на шляхи інтерпретації художніх творів через діалог «автор – герой – читач», суттєво поглиблюють поняття «автор», «герой», «читач» у сучасному літературознавстві. М. Гірняк у статті про авторську свідомість доводить безпідставність розмов про абсолютну відсутність автора в тексті, з'ясовує причини появи концепції «смерті автора», фіксує термінологічні непорозуміння і робить спробу структурувати модель авторської свідомості. Т. Черкашина освітлює проблему з позиції нарративних особливостей художньо-біографічної прози: автор і читач. К. Бумбур звертає увагу на моделі авторської рефлексії: рефлексія автора як суб'єкта естетичної діяльності, рефлектуючий герой, рефлектуючий читач. Повісті та роман І. Чендея глибоко аналізувалися дослідниками О. Козій та М. Хорошковим.

Метою статті є аналіз оповідань «Березневий сніг» та «Експертиза» і виявлення взаємовпливів у триаді «автор – персонаж – читач».

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових у літературознавстві є вчення М. Бахтіна про розмежування понять «автор»: особа письменника і «образ автора» – художнє втілення його поглядів, думок і почуттів. Учений виділяє такі позиції у відносинах між автором і героєм: герой заволодіває автором; автор заволодіває героєм; герой є сам автором, осмислює своє власне життя [1]. Для Л. Гінзбург образ автора має узагальнений, а не індивідуальний характер, текстова тканина художнього твору передає естетичні принципи епохи. У сучасній теорії літератури запроваджено декілька термінів: автор, образ автора, біографічний автор, автор-творець, автор-функція, автор-концепт, експліцитний автор (абстрактний, не втілений у вигляді персонажа) і імпліцитний наратор, імпліцитний автор («фігура в тексті») та імпліцитний наратор (терміни не слід ототожнювати), межовий (лімінальний), авторська маска тощо.

За переконаннями М. Бахтіна, авторові відомо не тільки все те, що бачить і знає кожний герой окремо і всі герої разом, але й те, про що вони принципово не можуть знати, і саме в цьому нагромадженні знань автора щодо кожного героя і є елементи завершення цілого – як героїв, так і спільних подій їх життя, тобто цілого твору. Науковець вважає автора авторитетним керівником читача [1].

І. Чендей, маніпулюючи різними типами персонажів, реалізує творчий намір щодо залучення читача до процесу пошуку істини разом з головним героєм, впливаючи на інтелект читача. Здійсненню завдань сприяє організована поетика. Щоб підтримувати читачський інтерес, письменник має бути в центрі подій, неважливо, позитивних або негативних.

Репутація автора вибудовується як динамічний текст, тобто оповідання, організоване за текстуальними законами. В оповіданнях «Березневий сніг» та «Експертиза» є зав'язка, кульмінація, час від часу виникає психологічна напруга, що переростає в літературний скандал. У такий спосіб відбувається оновлення і підживлення репутації автора.

Домінантою в оповіданні «Березневий сніг» є головний герой як відповідна точка усієї поетики твору, провідник, через якого читач має можливість зануритись у створений автором художній світ. Читач переживає почуття Микулки, живе його ситуацією, проблемою, як своєю власною. Автор твору теж прикутий до свого головного героя, завдяки якому він висловлює свою позицію і керує прозорінням реципієнта.

Персонаж починається з виразного і характерного імені, прізвища. У оповіданні «Березневий сніг» мало персонажів, яких можна вважати зразком наслідування, ідеалом. Ім'я Микулки звичайне для Закарпаття, проте прізвище Белоусофф виглядає неприродним, офіційним, чужим, а кінцеві дві літери фф підкреслюють невпевненість, апломб. Достатньо погляду, портретних рис, звичок героя, щоб збагнути, що він не ідеальний.

Сприймаючи оповідання, читач опиняється у звичному для нього стані – оцінює дії та вчинки персонажів (Микулки, Белоусоффа), тобто реагує на етичний аспект твору. Вимальовуючи деталі твору, автор намагається полонити свідомість читача, передати досвід, зберегти від великих помилок.

Хлопчик, у якого є біологічний батько, вимушений навчатися у школі-інтернаті, позбавлений повноцінного родинного тепла, ніби за нього має піклуватися тільки мати та держава. Стає очевидним, що Микулка випробував на собі приниження, зумовлене соціальним станом. Оповідача і хлопця об'єднує спільний соціальний досвід морального приниження. Василь Марко свідчив, що душа І. Чендея зверталася до Всевишнього, щоб він почув голос, який волає від імені всіх непокірних предків, котрі не втрачали гідності, віри, відчуття свого національного кореня [9].

У контексті описаних подій естетичні враження пронизують час перебування Микулки в інтернаті, очікування канікул, зустрічі з батьком. Оповідач з усіх дітей закладу звертає увагу лише на одного хлопчика, в житті якого була таємниця. При зустрічі з Микулкою розкривається внутрішня сутність Белоусоффа. Читач також дізнається і про таємницю цього персонажа.

Виникають емоції співчуття, патетичні інтонації амбітного лякливого чиновника і напруженість та імпульсивність хлопчика з почуттям гідності. Белоусофф – абсолютний антагоніст Микулки.

Зовні Белоусофф виглядає вишуканим, забезпеченим, читач дізнається про посаду цієї людини, але перше приємне враження не дає підстав щодо завершені позитивної характеристики персонажа. Автор поступово вкраплює в текст додаткові відомості про нього.

Автор вдало продемонстрував залежність свідомості Микулки від умов його соціального буття і естетичного досвіду, а також окреслив ставлення оповідача до двох персонажів, умов їх життя. Хлопчик нічого не знав про свого батька. Автор навіть уникає частого використання цього слова, поважаючи його значення про ту велику відповідальність та любов до своєї дитини.

Белоусофф з легкістю забув колишнє своє кохання і був ошелешений звісткою, що в нього є ще один син, про якого ніхто з його оточення й гадки не має. Спроба купити синові шоколадку потерпіла поразку, оскільки хлопчик не мріяв про гостинці – найбільшою цінністю для нього була звичайна увага та батьківське тепло.

Загалом складно погодитись із думкою сучасних письменникові критиків, які за образ Белоусоффа цькували і звинувачували І. Чендея в ідеологічних промахах. Письменника позбавили усіх посад і партквитка за оповідання “Березневий сніг” і повість “Іван”, тобто за абсолютно принципове відзеркалення “правди життя” та створення персонажів, в яких є негативні риси командно-адміністративної системи, що психологічно впливала на звичайну людину.

З усього вищесказаного добре видно, що проблеми оповідання “Березневий сніг” найтіснішим чином були пов’язані з дійсністю. І. Чендей у своєму творі намагався вирішити питання, які хвилювали його сучасників, дійсно хотів допомогти читачеві знайти шлях до щастя для усього людства.

Про те, що письменник виступив “виразником народної пам’яті” (М. Кодак) свідчить наступний твір [6, с. 208].

В оповіданні “Експертиза”, як і попередньому, автор показує співіснування двох персонажів-антагоністів, “свого” і “чужого”. З перших рядків дізнаємось, що головного героя звати Василем Миколайовичем [12, с. 43]. Прізвища та імена інших персонажів не звучать. Після пейзажних замальовок читач дізнається, що ця людина прибула вперше в холодне місто і перебуває в пошуку “Меблекомплексу”. Жодної зовнішньої деталі, тільки ім’я та по батькові.

Трохи далі читач отримує відомості про посаду Василя Миколайовича (заступник директора по збуту й постачанню) та конфлікти, які йому доводилось розв’язувати. Персонаж представлений як фахівець, людина принципова і відповідальна. Автор навіть уточнює, що Василь Миколайович “сам вагони відправляв, оформляв на сировину документи, бачив, як вантажили кранами, як вирушав ешелон” [12, с. 44].

Несподівано для читача виникає “червонощокий, круглолиций дідуган-сторож, у довгому баранячому тулупі, вушанці з обвислими вушиськами, обмотаний довкола шиї ще й сірим шарфом” [12, с. 45]. Теплий одяг сторожа протиставляється легкому пальто та взуттю Василя Миколайовича. Невідповідно погоді краю, на нашу думку, людина може бути одягнена з різних причин. По-перше, вона дуже поспішала, по-друге, не уявляла, в яку кліматичну зону потрапить. У такий спосіб автор характеризує відповідальність головного героя, для якого важливі не одяг і навіть здоров’я, а робота.

У службовому кабінеті “Меблекомплексу” читач зустрічається з третім персонажем. Неприємне враження викликає “верткий чоловічок з двома великими залисинами”, що “свердловий” головного героя “рухливими усміхненими очима” [12, с. 47-48]. Удавана гостинність господаря кабінету виражена стандартними фразами та дошкульним і докірливим наступом: “Чекаємо, все чекаємо, коли поступити від вас діловий, а ви нам усього для дровець?..” [12, с. 48].

Словесний поєдинок Василя Миколайовича з лукавим опонентом вказує на сумлінне ставлення першого до збереження репутації свого підприємства та відповідальності перед законом. Автор поступово підігриває емоції гостя: “спокійно”, “смирно і лагідно, вже наступаючи, з цілковитою правотою” [12, с. 49]. Настав час для знайомства із Зотом Кириковичем, що поринув у паперах з головою. Досить незвичне ім’я та прізвище персонажа для Закарпаття. Сприйняття читачем цієї особи подано кількома штрихами: “голова”, “таємниче кахикання”, шкребок потилиці п’ятірнею. Несподівано звучить презентація: “Держлісексперт!” [12, с. 49]. Прищуплені очі Зота Кириловича ілюструють наявність підозри. Пафосний зовнішній вигляд несумісний із реплікою: “Та що ви, що ви! Дрова – на плацу! Коли тільки хочете, і можете й помилуватися! Було б чим! Відправляєте непотрібник, порушуєте визначені стандарти, а потім ще й претензії... Бач, грошенят у вас на командировочні до біса...” [12, с. 50].

Продовження історії переконливо свідчить про здоровий глузд і високий рівень громадянського обов’язку впертого верховинця та хижачьку сутність Зота Кириковича і заступника директора меблевого комбінату, останнього автор позбавляє навіть імені. Пошуки сировини на плацу, напружена бесіда опонентів, яка часом переривається думками персонажа Василя Миколайовича про гру в дурника. Психологічна картина доповнюється зовнішнім портретуванням службовців (“цупкіше і глибше засуваючи до кишень руки”, “втягуючи коротку шию в білий кожух” [12, с. 50]). Такі деталі збагачують враженнями читача та натякають на переконаність у свій правоті гостя та невпевненість службовців “Меблекомплексу”. Колеги домовляються розв’язати цю справу “по-людськи”, але в кожній стороні своє розуміння того, як потрібно робити.

У п’ятій частині наявні зовнішні речові деталі (мова йде про пляшки з барвистими етикетками на столі), енергійна промова хазяїна кабінету, скупі відповіді гостя, щедрий стіл – усе назване створює напружену атмосферу. Діалог персонажів промовисто їх характеризує, заводий пригосання виявився людиною непорядною. Досягається належний ефект завдяки конфлікту світогляду сторін. Відсутні прямі характеристики, їх функцію в портретуванні виконують контрастні судження колег про розкоші життя. Автор через пряме мовлення господаря застїлля акцентує увагу на інтересах гостя, однак ні випивка, ні смачні страви, ані натяки на хабар не справили на нього належного враження, а викликали лише обурення. Поступово запал хазяїв вщухає, а комунікативна ініціатива зростає у Василя Миколайовича, проте вона набуває негативного забарвлення і звучить останнім акордом цієї історії: “Іменем звичайного родинного, чоловіцького, батьківського, якщо хочете – громадянського обов’язку я хочу, аби мої діти мали чесного батька, аби моя дружина мала чесного чоловіка, і ніч моя спокійною була!..” [12, с. 54]. Така репліка служить ідейно-композиційним ключем до розгадки самотнього характеру Василя Миколайовича. У цій, як і в третій та четвертій, частині твору, наявний мотив суперечки між героями-антагоністами. Характер Василя Миколайовича постає більш яскраво у протистоянні із опонентом дискусії – хазяїном кабінету. Автор підкреслює чіткий контраст між обома колегами та їх життєвими філософіями.

У цьому контексті доречно згадати твердження Т. Чонки про те, що єдність літературного твору формується у діалогічних взаєминах автора – героя – читача, коли відбувається Творення (автор – герой – світ твору), Одкровення (автор – герой – читач), Спасіння (читач – герой – автор) [14].

Простежимо за реакцією господаря кабінету “Меблекомплексу”: “гідливо відкопирив нижню тоненьку губу й спохмурнів”, перепинив дорогу гостей, “сягнув рукою”, “простягнув руку”, “заходився рвати папери” [12, с. 55]. Останній вчинок доводить, що у тяжкій психологічній боротьбі остаточну перемогу отримав Василь Миколайович. У кінці твору повідомляється про небажання гостя зустрічатися з такими колегами. Завершують психологічний опис головного героя в поїзді нетривалі рухові деталі: “полегшено зітхнув і сягнув до кишень, аби ще раз глянути на свої папери” [12, с. 55], “деревину було прийнято повністю” [12, с. 55], “значилося чорним по білому” [12, с. 55], “дбайливо застїбав гудзик на боковій кишень” [12, с. 55]. Переконуємося, що діалог за таких обставин привів до розуміння Одкровення та Спасіння (Т. Чонка) [14].

Таким чином, використавши усі резерви психологічного портрету, виразивши контрастні деталі міміки, жестів, звукового забарвлення, прямого та непрямого мовлення І. Чендея створив цілий спектр інтенсивних психопочуттів персонажів, що постали перед реципієнтом у динамічному русі, передали психічний процес внутрішньої еволюції героя. Завдяки цьому стислі психологічні портрети Василя Миколайовича, Зота Кириковича, господаря кабінету “Меблекомплексу” набувають ознак динамічності і кінематографічності.

Складно не погодитись з міркуваннями О. Козій про художній ідеал у творах І. Чендея, який формувався в умовах патріархальної моралі, яка високо ставила людину, що тонко відчуває світ та усвідомлює своє місце в ньому, людину, якій притаманні самокритичність, почуття честі, порядності, відповідальності. Белоусов та службовці “Меблекомплексу” повинні були проявити “державне мислення”, а не захищати свої мізерні брудні інтереси.

Цілком слушним вважаємо судження М. Гірняк, що авторська свідомість є метатекстуальною категорією, оскільки через позатекстові чинники охоплює поняття автора-творця (біографічного автора), а завдяки текстуальному простору передбачає поняття лімінального автора, який при появі самого тексту реалізується як автор-функція (за організуючим принципом), як автор-концепт (за світоглядною єдністю) і як автор-суб’єкт (за численними “я” твору: наратора, персонажів тощо). Під час читання імпліцитний автор перетворюється в образ автора, що починає існувати в сприйманні імпліцитного читача. Образ автора – це “чистий” автор, витворений лише на основі прочитаного тексту. Поєднаний зі знаннями про автора-творця, які, ймовірно, має реальний читач, він трансформується в автора, тобто автора, якого сприймає читач; авторська свідомість починає існувати в рецепції читацької свідомості.

Найвище місце в цій ієрархії “автор – персонаж – читач” посідає автор, що перебуває перед власно створеним світом, наділяючи його своїми законами, продукуючи текст. Чендей автор характеризується всезнанням та всюдисутністю, не обмежений тілесною формою. Порівняно з попереднім позиція героя обмежена в художньому тексті.

Отже, за нашими спостереженнями, представлено в статті проблему можна схематично подати у простій формулі “художній текст=автор+персонаж+читач”. І. Чендей, моделюючи світ власних переконань, мрій, суджень та уявлень, передає його на читацький розсуд та водночас дирижує різними типами персонажів. Головні герої (Микулка та Василь Миколайович) є провідниками до розуміння ідеї та проблеми твору, через них читач осмислює філософію буття. Підсумовуючи, зазначимо, що психологічна манера письма дозволяє І. Чендею правдиво зобразити обумовленість людської свідомості, духовне сходження персонажів до справжнього ідеалу. Чендеєві узагальнені типи людей різного соціального походження об’єднані близькістю до ідеалу, прагненням духовного та інтелектуального самоудосконалення.

Резюме. У статті подано стислий огляд основних термінів, що стали підґрунтям вивчення взаємозв’язків “автор – персонаж – читач”, а також проаналізовано вплив авторської свідомості на інтелектуальний і духовний рівень реципієнта. Авторка, звертаючись до текстів оповідань І. Чендея “Березневий сніг” та “Експертиза”, характеру персонажів, з’ясовує важливість авторської позиції в моделюванні цілісної художньої системи твору. **Ключові слова:** автор, образ автора, суб’єкт естетичної діяльності, художня система, персонаж, читач, реципієнт, оповідання, портрет, текст, психологізм, І. Чендей.

Резюме. В статті дається сжатый обзор основных терминов, которые стали почвой изучения взаимосвязей “автор – персонаж – читатель”, а также анализируется влияние авторского сознания на интеллектуальный и духовный уровень читателя. Автор, обращаясь к текстам рассказов И. Чендея “Мартовский снег” и “Экспертиза”, к характеру персонажей, выясняет важность авторской позиции в моделировании целостной художественной системы произведения. **Ключевые слова:** автор, образ автора, субъект эстетической деятельности, художественная система, персонаж, читатель, реципиент, портрет, текст, психологизм, И. Чендей.

Summary. The compressed review of basic terms that became soil of study of intercommunications a “author – personage – reader” is given in the article, and also influence of authorial consciousness is analysed on the intellectual and spiritual level of recipient. The author, calling to text of story by the I. Chendey “March snow” and “Examination”, to character of personages, finds out importance of authorial position in the design of the integral artistic system of work. **Keywords:** author, author image, subject of aesthetic activity, artistic system, personage, reader, recipient, story, portrait, text, psychologism, I. Chendey.

Література

1. Бахтин М. Автор и герой в эстетической деятельности. Проблема отношения автора к герою // Библиотека Гумер. [Электронный ресурс] / М. Бахтин Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Baht_AvtGer/intro.php
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 423 с.
3. Бумбур Ю. М. Авторська рефлексія в літературному творі (на матеріалі прози Джона Фаулза) [Текст]: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Юлія Миколаївна Бумбур. – Київ: [б. и.], 2009. – 17 с.
4. Гинзбург Л. Я. О литературном герое / Л. Я. Гинзбург. – Л.: Советский писатель, 1979. – 222 с.
5. Гірняк М. О. Авторська свідомість як метатекстуальна категорія / М. О. Гірняк // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2004. – № 15. – С. 122-126.
6. Кодак М. Діалектика вчинку / М. Кодак // Вітчизна. – 1977. – № 2. – С. 205-208.
7. Козій О. Ідеал як складник художньої концепції І. Чендея / О. Козій // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. “Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті”. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Ужгород, 2007. – Вип. 11. – С. 112 – 115.
8. Козій О. Б. Повісті і романи І. Чендея: неореалістичний дискурс [Текст]: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Козій Ольга Борисівна; Кіровоградський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2007. – 16 с.
9. Марко В. П. Уроки Івана Чендея. До 85-річчя до дня народження / В. П. Марко // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті. – Ужгород: Вид-во УжНУ “Говерла”, 2007. – С. 127–130.
10. Орлова Е. И. Образ автора в литературном произведении. Учебное пособие / Е. И. Орлова. – М., 2008. – 44 с.
11. Хорошков М. М. Художній світ Івана Чендея [Текст]: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Хорошков Микола Миколайович; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 19 с.
12. Чендей І. М. Вибрані твори [Текст]: в 2-х т. / І. М. Чендей; – Ужгород: Карпати, 2002. – Т. 1: Оповідання, повісті. / Передм. М. Г. Жулинського “Духовна свіча Івана Чендея”. – Ужгород: Карпати, 2002. – С. 5-14. [395 с.]
13. Черкашина Т. Ю. Наративні особливості художньо-біографічної прози: автор і читач [Текст]: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Тетяна Юріївна Черкашина; Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2007. – 20 с.
14. Чонка Т. С. Діалог “автор – герой – читач” у творчості Володимира Набокова [Текст]: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.06 / Чонка Тетяна Степанівна; Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2007. – 20 с.